

УДК 373.27

М.В. В'юник**ЩОДО ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ
ЗБЕРЕЖЕННЯ В СИСТЕМІ ПОКАРАНЬ
ТРИМАННЯ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ
БАТАЛЬЙОНІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

Анотація. У статті розглядається питання доцільності збереження тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців у системі покарань. Автор аналізує історичні передумови, зарубіжний досвід та різні наукові позиції з цього питання та приходять до висновку про необхідність його виключення з системи покарань.

Ключові слова: покарання, спеціальні види покарань, покарання для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, дисциплінарний батальйон, ефективність покарань, оптимізація системи покарань.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос целесообразности сохранения содержания в дисциплинарном батальоне в системе наказаний. Автор анализирует исторические предпосылки, зарубежный опыт и различные научные позиции по этому вопросу и приходит к выводу о необходимости его исключения из системы наказаний.

Ключевые слова: наказание, специальные виды наказаний, наказание для военнослужащих, содержание в дисциплинарном батальоне, дисциплинарный батальон, эффективность наказаний, оптимизация системы наказаний.

Abstract. The article examines the feasibility of saving detention in a disciplinary military unit in the system of criminal penalties. The author analyzes the historical background, international experience and various scientific positions on this issue and came to the conclusion to his exclusion from the system of penalties.

Key words: punishments, special kinds of punishments, punishment for soldiers, detention in a disciplinary military unit, disciplinary battalion, punishment efficiency, optimization of the system of punishments.

Проведення Антитерористичної операції на сході України стало випробуванням для всього українського суспільства, в тому числі й викликом для Збройних Сил нашої держави. Це, в свою чергу, актуалізувало коло питань, які до цього не викликали особливого інтересу у їх дослідженні серед науковців та зацікавленості у їх законодавчій регламентації у законодавця. Одним із таких питань, що зумовило нагальну реакцію законотворців, стало прийняття закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період». Цим законом, серед іншого, було здійснено розширення випадків застосування покарання у виді тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні. Його прийняття ще раз актуалізувало питання про недоцільність

збереження в системі покарань тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (далі – дисциплінарний батальйон).

Історичний аналог цього виду покарання не був притаманним для військових формувань, які існували на території сучасної України, а «прийшов» з Російської імперії. Так, в 1863–1866 роках в армії діяли військово-арештантські роти і батальйони, де відбували покарання нижчі військові чини, а з прийняттям положення «Про місця ув'язнення військових чинів» 1867 року військово-арештантські роти були реорганізовані у військово-виправні роти [1, с. 6–7]. Згодом, у 1878 році були сформовані перші дисциплінарні військові частини (батальйони та роти). За три роки було сформовано 6 дисциплінарних батальйонів, в які направлялись виключно солдати строкової служби нижчих військових чинів за вироками полкових та військово-окружних судів на строк від 1 до 3 років.

До 1914 року в армії Російської імперії було сформовано 18 дисциплінарних батальйонів. Доцільність упровадження цього виду покарання тоді була обумовлена значним строком служби (який міг сягати в деяких випадках 25 років) та постійними, «традиційними» військовими конфліктами, а, отже, необхідністю збереження військовослужбовця, навіть попри те, що він вчинив злочин, для подальшого проходження ним військової служби. У різних джерелах зазначається, що чисельність військовослужбовців, які одночасно відбували цей вид покарання, в окремі часи могла сягати 14–16 тисяч осіб.

Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або його аналог як вид кримінального покарання сьогодні закріплене в законодавстві республіки Білорусь (*п. 8 ч. 1 ст. 48 КК Республіки Білорусь «направлення в дисциплінарну військову частину»*) [2], Казахстану (*п. «з» ч. 1 ст. 39 КК Казахстану «утримання в дисциплінарній військовій частині»*) [3], Таджикистану (*п. «з» ст. 47 КК Таджикистану «утримання в дисциплінарній військовій частині»*) [4], Узбекистану (*п. «е» ст. 43 КК Узбекистану «направлення в дисциплінарну частину»*) [5] та в кримінальному законодавстві деяких інших пострадянських країн.

У більшості країн Європи, законодавству яких був приманний цей вид покарання, з переходом на новий рівень організації військової служби (професійну армію чи військову службу за контрактом) його або взагалі виключено з системи покарань, або «пристосовано» з урахуванням особливостей проходження військової служби та стану економіко-правового розвитку суспільства.

Так, наприклад, у Великобританії до спеціальних військових покарань відносяться: звільнення зі служби Її Величності з ганьбою; звільнення зі служби Її Величності; втрата старшинства на певний строк чи інша втрата; розжалування або зниження у званні; сувора догана; догана; відрахування з грошового утримання; інші менш тяжкі покарання, які час від часу може вводити Рада Оборони [6, с. 211]. У США передбачені практично ті ж покарання. Одним з видів спеціального впливу є каторжні роботи без позбавлення волі, що призначаються тільки рядовому складу

на строк до трьох місяців, причому як кримінального чи дисциплінарного покарання. Його суть полягає в тому, що засуджений крім виконання службових обов'язків на додаток до них в позаслужбовий час протягом встановленого терміну повинен виконувати некваліфіковану чорнову роботу. Характер і тривалість робіт встановлюється начальником засудженого, але тривалість не може перевищувати двох годин на добу [6, с. 212]. Зрозуміло, що навіть попри свою назву «каторжні роботи», цей вид покарання є значно менш суворішим ніж вітчизняний дисциплінарний батальйон.

В аналізі роботи судів загальної юрисдикції у 2009 році зазначалося, що дисциплінарний батальйон впродовж багатьох років зарекомендував себе як ефективний засіб виправлення військовослужбовців строкової служби [7, с. 26]. Одним із показників ефективності цього покарання є той факт, що близько 90 % засуджених звільняються від його відбування достроково. Абсолютна більшість засуджених, що відбули це покарання, не тільки не вчиняє нових злочинів, але й не допускає порушень військової дисципліни. Випадки вчинення нових злочинів особами, що відбули покарання в дисциплінарному батальйоні, дуже рідкісні [8, с. 37]. Високий рівень ефективності цього покарання та необхідність його збереження у системі покарань у своїх роботах констатували М.О. Сарнавський [9, с. 460], Ю.В. Соколинський [10, с. 175] та М.А. Шулепов [6, с. 208].

Так, на думку М.О. Сарнавського, виключення цього виду покарання призвело б до звуження суддівського розсуду в частині можливості заміни позбавлення волі менш суворим триманням у дисциплінарному батальйоні, а «відтак законодавчі зміни, без сумніву, суперечитимуть взятому Україною курсу на подальшу гуманізацію інституту покарання у кримінальному судочинстві, одним із принципів якого є широке застосування видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі» [9, с. 460]. В свою чергу, деякі науковці приходять до висновку, що тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні в його сучасному вигляді взагалі не можна розглядати як окремий вид покарання і, навпаки, пов'язують його саме з позбавленням волі.

Зрозуміло, що за своєю природою тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців було й залишається спеціальним видом кримінального покарання, що має суто військову (військово-правову) спрямованість, але яке рецепціювало при цьому ряд положень, властивих позбавленню волі. Зокрема, основні засоби виправного впливу, ряд елементів порядку й умов його виконання (режиму) [6, с. 209].

Так, особи, що відбувають це покарання, знаходяться постійно, впродовж усього строку відбування покарання, в умовах суворого нагляду і виводяться на роботу під конвоєм. Строк покарання у вигляді направлення до дисциплінарного батальйону співвідноситься із строком покарання у вигляді позбавлення волі 1:1 і у випадку вчинення декількох злочинів, за одне з яких судом призначене покарання у вигляді позбавлення волі, а за інший дисциплінарний батальйон, покарання за сукупністю

злочинів призначається за правилами ст. 72 КК України. При цьому при додаванні покарань одному дню тримання у дисциплінарному батальйоні відповідає один день позбавлення волі [8, с. 36]. Отже, можемо стверджувати, що головним правообмеженням при застосуванні аналізованого виду покарання є обмеження права військовослужбовця на особисту свободу [11, с. 187]. Схожі судження у своїх дослідженнях висловлюють В.В. Букреєв [12, с. 31], Ю.А. Пономаренко [11, с. 185], А.І. Шилов [13, с. 12].

З урахуванням викладеного Ю.А. Пономаренко запропонував таке визначення розглядуваного покарання: «Тримання в дисциплінарному батальйоні – це покарання, що полягає в обмеженні особистої свободи засудженого військовослужбовця, шляхом поміщення його до особливої військової частини» [11, с. 188]. До подібного висновку прийшли також К.А. Бордюгова [14] та Л.Ч. Сидикова [15, с. 192].

У свою чергу, під час проведення нами анонімного опитування суддів про те, чи є тримання військовослужбовця в дисциплінарному батальйоні спеціальним різновидом позбавлення волі на певний строк, 185 опитаних (24,31 %) дали відповідь: «Так, у зв'язку з цим тримання військовослужбовця в дисциплінарному батальйоні має бути скасоване як самостійний вид покарання»; 269 опитаних (35,35 %): «Так, але тримання військовослужбовця в дисциплінарному батальйоні має бути збережене як самостійний вид покарання», 303 респонденти (39,82 %) дотримуються позиції, згідно з якою тримання військовослужбовця в дисциплінарному батальйоні і позбавлення волі на певний строк є самостійними видами покарань і мають бути збережені у такому вигляді. Власний варіант обрали 4 особи (0,53%) [16, с. 102–103].

Як бачимо, значна частина опитаних практиків також віддає перевагу саме такому співвідношенню дисциплінарного батальйону з позбавленням волі.

Протилежної позиції притримувався М.О. Стручков, який вважав, що дисциплінарний батальйон є особливою військовою частиною, а не місцем позбавлення волі, у специфічних умовах якої засуджені військовослужбовці продовжують нести військову службу, а тримання в дисциплінарному батальйоні є специфічним військовим покаранням, яке передбачає такий вплив на засуджених, в якому поєднуються сувора дисципліна, військово виховання, суспільно корисна праця та інші засоби впливу на засуджених. З цього, вважав він, однак, не випливає, що тримання в дисциплінарному батальйоні є різновидом (своєрідним видом) позбавлення волі [17, с. 13–14]. На думку інших авторів, найважливішою юридичною ознакою, яка відрізняє це покарання від позбавлення волі, є те, що особи, які відбули покарання в дисциплінарному батальйоні або достроково звільнені з нього, визнаються такими, що не мають судимості, а достроково звільнені з нього визнаються такими, що не мають судимості після закінчення строку невідбутої частини покарання [18, с. 64].

Противники ж збереження цього виду покарання в системі покарань України наводять наступні аргументи. Так, на думку Ю.А. Пономаренка, існування в Україні

дисциплінарних батальйонів і відповідного виду покарання є неконституційним. Відповідно до ч. 2 ст. 17 Конституції України завданням Збройних Сил України є «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності», але ніяк не виконання покарань [11, с. 312].

Більше того, відповідно до ч. 4 тієї ж статті Конституції «Збройні сили України ... ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян», однак при виконанні даного покарання Збройні сили якраз і використовуються з цією метою. Деякі вчені пропонують якщо і не ліквідувати дисциплінарні батальйони в Збройних Силах України, то перепідпорядкувати їх Державному департаменту України з питань виконання покарань [19, с. 70].

Однак у разі такого перепідпорядкування військовослужбовці, що відбувають це покарання, втратять статус військовослужбовців. У такому випадку різниця між дисциплінарним батальйоном і виправною колонією «зітреться» остаточно і мова вже буде йти про звичайне позбавлення волі. І.І. Митрофанов вважає дисциплінарний батальйон ганебним і принизливим для людської гідності покаранням, позаяк солдатам строкової служби такий військовослужбовець не може взагалі бути прикладом, а тому підпорядкування йому за посадою та військовим званням є сумнівним, оскільки всі знатимуть, що він засуджений; окрім того вчений звертає увагу на недосконалість порядку його виконання [20, с. 114].

Подібну точку зору ще раніше висловив і В.К. Дуюнов, який вказував, що «з погляду реалізації цілей покарання й з урахуванням військової субординації складно уявити відбування цього виду покарання засудженими офіцерами в одній дисциплінарній військовій частині з рядовими, сержантами, старшинами тощо, якими вони повинні командувати, виховувати та бути авторитетом. Тримати ж офіцерів в окремій військовій частині навряд чи можливо з огляду на невелику кількість останніх» [21, с. 171–185].

Покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні наразі пропонується виключити з системи покарань, виходячи також із такого: для забезпечення виконання покарання цього виду держава залучає таку кількість працівників, що в кілька разів перевищує кількість осіб, до яких це покарання застосовується. Відтак науковці вбачають неефективним і недоцільним функціонування такої установи виконання покарань, як дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України. Усі інші покарання для засуджених військовослужбовців пропонується визнати ефективними у випадку їх трансформації у стягнення за кримінальні проступки [22, с. 117].

На підставі вищевикладеного можна прийти до висновку, що в свій час дисциплінарний батальйон як вид кримінального покарання був ефективним засобом протидії злочинності серед військовослужбовців, однак у сучасних умовах він втратив свою «вагу».

З урахуванням положень Концепції реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року ми можемо стверджувати, що належним заходом кримінально-правового впливу на військову злочинність можуть стати майнові

покарання – штраф, службові обмеження для військовослужбовців, а також позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу з урахуванням його вдосконалення та розширення кола правообмежень. Це підтверджує зарубіжний досвід застосування таких видів покарань і ліквідація або трансформація відповідно до вимог сьогодення дисциплінарного батальйону.

За межами нашого дослідження залишилася значна кількість питань, які звертають на себе увагу та потребують детального вивчення, серед них питання, пов'язані з переглядом строку, на який може призначатися цей вид покарання, його заміни, кола суб'єктів, яким він може призначатися і т.д. Таким чином, це питання потребує більш глибокого дослідження з подальшим формулюванням пропозицій з оптимізації системи покарань та розвитку системи спеціальних видів покарань для військовослужбовців.

Література

1. Шилов А.И. Дисциплинарная воинская часть (исторический и правовой аспекты): учеб. пособие / А.И. Шилов. – Смоленск: Военный университет противовоздушной обороны Вооруженных Сил России, 1999. – С. 6–7;
2. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Принят Палатой представителей 2 июня 1999 года Одобрен Советом Республики 24 июня 1999 года / Предисловие проф. Б.В. Волженкина, Обзорная статья А.В. Баркова. – С.Пб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 474 с.;
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 (Ведомости Парламента РК, 1997 г., № 15–16, ст. 211) / Предисловие министра юстиции Республики Казахстан, докт. юрид. наук, проф. И.И. Рогова. – С.Пб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 466 с.;
4. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. Принят Законом Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года «О принятии Уголовного кодекса Республики Таджикистан». Введен в действие 1 сентября 1998 года Постановлением Парламента Таджикистана / Предисловие А.В. Федорова. – С.Пб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 410 с.;
5. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 г.). Вступительная статья М.Х. Рустамбаева, А.С. Якубова, З.Х. Гулямова. – С.Пб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 338 с.;
6. Шулепов Н.А. Теоретические основы реализации уголовной ответственности военнослужащих: дис. докт. юр. наук: 12.00.08 / Н.А. Шулепов. – Москва, 2001. – 365 с.;
7. Аналіз роботи суддів загальної юрисдикції у 2009 році (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – № 4. – С. 25–27;
8. Богатирьев І.Г. Застосування кримінального покарання щодо військовослужбовців в Україні Міжнародний юридичний вісник / І.Г. Богатирьев // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. – Вип. 1 (1). – С. 34–38;
9. Сарнавський М.О. Теоретичні та прикладні проблеми призначення та виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців / М.О. Сарнавський // Теоретичні та практичні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р. – 2012. – С. 459–462;
10. Сокоринський Ю.В. Покарання у виді тримання військовослужбовців в дисциплінарному батальйоні є ефективним засобом виправлення засуджених військовослужбовців / Ю.В. Сокоринський // Влада. Людина. Закон. – 2009. – №7. – С. 41–46, С. 42;
11. Сокоринський Ю.В. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні / Ю.В. Сокоринський // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 174–178;
12. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины / Ю.А. Пономаренко. – Х.: ФИНН, 2009. – 344 с.;
12. Букреев В.В. Дисциплинарная воинская часть: проблемы назначения и исполнения

наказання: дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Букреев В. В. – Ростов-на-Дону, 2004. – 204 с.; **13.** Шилов А. И. Уголовное наказание в виде содержания в дисциплинарной воинской части (правовые и криминологические проблемы): дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Шилов А. И. – Рязань, 1998. – 239 с. С. 12; **14.** Бордюгова К.А. Спеціальні різновиди позбавлення волі: питання удосконалення кримінального законодавства. Актуальні проблеми юридичної науки / К.А. Бордюгова // Збірник тез міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13–14 листопада 2009 року): У 4-х частинах. – Частина четверта: «Кримінальне право. Криминологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес. Криміналістика. Судова експертиза». – 2009. – 2004 с.; **15.** Сыдыкова Л.Ч. Теоретические проблемы системы и видов наказаний по уголовному праву Кыргызской Республики: дис. докт. юр. наук: 12.00.08 / Сыдыкова Л.Ч. – Алматы, 2000. – 281 с.; **16.** В'юник М. Призначення спеціальних видів покарань: постановка проблеми / М. В'юник // Вісник Національної академії прокуратури України № 1(39) – 2015. – С. 99–107; **17.** Стручков Н.А. Правовое регулирование исполнения наказания (основные проблемы советского исправительно-трудового права): автореф. дис... на соискан. учен. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Стручков Н.А. – М., 1963. – 36 с.; **18.** Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 17 // Бюлетень законодавчої та юридичної практики. – 2004. – № 1. – С. 64–66; **19.** Корж І.Ф. Про законодавче врегулювання відбування покарання військовослужбовцями в дисциплінарних батальйонах Збройних Сил України / І.Ф. Корж // II Часопис Київського університету права. – 2002. – №1. – С. 66–71; **20.** Митрофанов І. Актуальні проблеми системи покарань / І. Митрофанов // II Юридична Україна. – 2011. – №6. – С. 113–118; **21.** Дуюнов В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике / В.К. Дуюнов. – Курск: РОСИ, 2000. – 504 с.; **22.** Овчаренко А. Перспективи запровадження військових кримінальних проступків та стягнень за їх вчинення / А. Овчаренко // II Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – №3. – С. 115–118.